

*Prof. Dr. Mehmet YÜKSEL Anısına...*

## **Organik Bir Entelektüelden Kalma İzlenimler**

*Prof. Dr. Serdar Öztürk*

*Luchino Visconti'nin Venedik'te Ölüm (Death in Venice, 1971) filminin son sahnesi, güzelliğin anlamı üzerine "düşünen" besteci Aschenbach'a, Polonyalı bir genç çocuğun eliyle güneşi gösteren görsel imgesine dairdir. Genç çocuk, saf güzelliğin Platon'un idealar dünyasından geldiğini mi ima etmektedir? Ne imlenirse imlensin gerçek şu ki Batı felsefe geleneğinde Platon'un görüngüler dünyası ile o görüngülerin saf halde olduğunu düşündüğü idealar dünyası arasındaki ayırım hakim bir paradigma olmuştur.*

### **-I-**

Platon, idealar dünyasında dünyadaki görüngülerin en saf halini idea olarak tanımlar. Katıksız, saf formlar olan idealar içerisinde "adalet", filozofun düşüncesinde özel bir yeri teşkil eder. Buna şaşırılmamak gerekir çünkü hocası Sokrates, inandığı adalet ideası uğruna ölümü göze almıştır. Ampirik dünyada Atina yurttaşları, adaletsiz bir karara imza atmışlar; Sokrates'i Atina gençliğine,

Yunan geleneklerine ve dinine aykırı tarzda fikirler yaydığı ve bozduğu gerekçesiyle ölüme mahkum etmişlerdir. Böylece aşkın dünya, idealar dünyası ile gerçek dünya karşı karşıya getirilmiş, ampirik dünya ancak idealar dünyasından pay alan görüngüler dünyasına indirgenmiştir. Bu bağlamda adaletin "eksiltili" dünyasından pay alan, gerçek dünyadaki Yunan yurttaşları ise adaletin gerçek dünyadaki saf görüngüsüne yakın halini temsil eden Sokrates ile karşı karşıya getirilmiştir.

Adalet'in idealar dünyasında saf hali bulunmasına karşın, Sokrates gibi bir filozof, Platon'un katında, Sokrates'i mahkum eden Yunan yurttaşları ve Sokrates ile adalet konusunda tartışan kişilere göre adaletten daha fazla almıştır. Bu anlayışa göre adalet dünyada "iyi" ideasının aktüel hale gelmesi için çabadan geçer. Dikkatli, ölçülü davranma, hakkaniyetli olma adaletin tecessüm etmesinin ölçülerinden sayılır. İnsan olmanın gerektirdiği somut ve pratik faaliyetler yerine getirilmeden, adil olmak mümkün değildir. Bu yolda engellere ve rakiplere rağmen insanın dirençli ve sabırlı olması, kararlılığı ve cesareti elinden bırakmaması gerekir. Bu nedenle akıllılık, zekilik, bilgelik, ölçülülük ve cesaret, adaletin ön koşuludurlar. (Platon, 2005: 17; 20; 23, ayrıca bkz. 533e).

Herhangi bir kişiyi değerlendirirken "adalet" ideasından ne ölçüde pay alıp almadığını göz önüne almak, odakta bulundurulması gereken unsurlardan birisi olsa gerekir.

## -II-

Etik konusunda pek çok tartışma bulunur. Bu tartışmalarda ana nirengi noktası, "iyi" ve "kötü" eylem nedir? İyi ve kötü eylem hangi normlara göre ve nasıl değerlendirilecektir? gibi sorular etrafında döner. Kabaca birkaç etik anlayış etrafında toplanan düşünürler, etik tartışmaya farklı zaviyelerden katılırlar. Aristo'dan beslenen "erdem etiği" "denge"yi, Kant'tan beslenen "görev etiği" "niyeti" ve Bentham'dan kaynaklanan "faydacı etik" "sonucu" merkeze alır.

Aristo'nun dengeli öne alan etik anlayışında spesifik olarak eylemlerin iyiliği ve kötülüğü üzerine tartışma yapmaktan ziyade, dengeli karakterin

dengeli eylemler yapması "iyi" olarak kabul edilir. Denge, ne akli iptal ederek delice eylemler yapmak; ne de bir durum karşısında tamamen pasif kalmaktır. Buradaki denge mekanik bir denge, matematiksel bir denge değildir; daha ziyade ilişkiler ağı içinde bağlama göre değişen bir durumdur. Deneyim içinde hareket eden insanın, erdemli davranışı bulana kadar bolca yanılması, hata yapması normal bir durumdur (Aristoteles, 2009) Örneğin bir profesörün sürekli masa başında çalışması, öğrencileriyle ilgilenmemesi, onlarla diyalog yerine monolog tarzlı yukarıdan iletişim kurması erdem etiğine aykırıdır. Erdemli davranış, insanın güçlerini sadece bir merkeze akıtması değildir; güçlerin dengeli bir şekilde çoğullaştırılması ve yayılması gerekir. Bu bağlamda maharet, entelektüel olmanın işlevine uygun olarak teori ve pratiği buluşturmaktır.

Kant'ın niyet merkezli etiğinde ise bir eylemin etik olup olmaması, kişilerin aklını kullanarak "ilkeler" ya da Kant'ın kendi deyimiyile "maksimler" geliştirmesiyle ilgilidir. "Öyle hareket et ki o eylem bütün herkesin yapacağı bir evrensel kural olsun" gibi bir ilke, eylemin etik kriterinin belirteçlerinden birisidir. Kant'ın ifadesiyle belirtirsek "Öyle eyle ki, senin istemenin maksimi, hep aynı zamanda genel bir yasamanın ilkesi olarak da geçerli olsun." (Kant, 2009: 35). Örneğin öğrencilerle yakın diyalog kurarak zamanını onların gelişimine adayan bir entelektüel, bu eyleminin evrensel bir kural olmasını arzu eder mi? Evetse eylem etikdir, hayırsa etik değildir. Diyalojiye önem veren bir saikin olumsuz sonuçlar üretmesi, bu mantıktan gidildiğinde Kant için önemli değildir. Asıl önemli olan görev duygusunun ve niyetin kendisidir. Eylemin sonucuna bakarak etik olup olmadığına karar veremeyiz.

Bentham'dan beslenen faydacı etik, en fazla sayıda kişiye en fazla yararı sağlayan eylemi etik kabul eder. Eylemin sonucu önemlidir, niyet önemli değildir. (Singer, <https://www.youtube.com/watch?v=KA6Urc-zSCw>). Örneğin bir entelektüel, fakültede en fazla sayıda öğrencinin akademik gelişimine katkı sağlayacak eylemlerde bulunuyorsa etikdir.

Bu etik anlayışlarla ilgili pek çok eleştiri ve tartışma vardır. Bununla birlikte erdem etiği haricinde günümüzdeki tartışmalarda öne çıkan şey, spesifik olarak bir eylemin etik olup olmamasını durum bazında incelemektir. Meşhur tren örneği pek çok etik çalışmasının başlangıcında yer alır: Durdurmayacağımız bir treni süren makinistsiniz. Raylardan birisinde beş kişi, diğerinde bir kişi bağlıdır. Ne yapabilirsiniz? Ya da başka bir örnek: bu sırada köprüdesiniz, bu defa bir rayda beş kişi bağlı durumda. Yanınızda iri yarı bir insan bulunmakta. Şayet onu iterseniz trenin önünü kapatacaksınız ve beş kişiyi kurtaracaksınız. Yanınızdaki kişiyi iter misiniz, itmez misiniz? Niçin? Bu tür örnekler üzerindeki tartışmalar neredeyse etik kitaplarında kalıp haline gelmiştir. Oysa, Aristo olsaydı bu spesifik durumda makinistin karakterinin genel olarak erdemli olup olmamasıyla ilgilenirdi.

Günümüzde bir entelektüel değerlendirmede hangi ölçütü kullanacağız?: Genel karakteristik özellikler ve onun aktüelleşmiş biçimleriyle mi yoksa genel karakteristik özelliğinin dışına da çıkabilen spesifik ve bazen istisna eylemlerle mi?

### -III-

Spinoza felsefesinde “karşılaşmalar” ve bunun neticesinde artan veya azalan “duygulanımlar” merkezidir. Yaşamımızda

pek çok karşılaşmalar yaparız. Bu karşılaşmalar insanlarla olabileceği gibi kitaplarla, sanat eserleriyle, sıradan nesnelere de olabilir. Karşılaşmalarla iki farklı yönelimli duygulanım meydana gelir: Varolma kudretinin/eyleme kudretinin azaldığı veya arttığı durum. Beni bir yetkinlik durumundan daha az bir yetkinlik durumuna indiren karşılaşma varolma veya eyleme kudretimi azaltırken yetkinlik derecesini yükselten karşılaşma varolma kudretimi veya eyleme kudretimi artırır. Spinoza, sevinç ile keder duygusu arasında keskin bir karşıtlık koyar. Düşünür, sevinç duygusunu artıran karşılaşmalar yapmayı olumlu görürken keder yaratan karşılaşmalar yapmayı olumsuz karşılar. Bu nedenle yaşam, iyi karşılaşmalar yapmayı bilmekle ve onun devamını getirmekle anlamlıdır. İyi karşılaşmalar yapmaya çabalamak bir sanattır. Keder yaratan bir karşılaşma yapmaktan kaçınmak ya da böyle bir karşılaşma yapılmışsa devamını getirmemek gerekir. Çünkü bir insan, keder yaratıcı bir karşılaşma yapması durumunda, kendisindeki mevcut enerjiyi kendisine keder yaratan durumu bertaraf etmek için harcayacaktır. Oysa yaşamda pozitif enerjiyi daha da artırmak asıldır. Bu enerjiyi yaratıcı ve üretici hale getirecek olumlu patikaya girmek gerekir (Spinoza, 2009: 131-137; 159; 172; 181; Deleuze, 2008: 18-9; 22-3;

Bu felsefenin etik ile ilgili boyutu, bir yaşam pratiği olarak insanın karakteristik bağıntılarına “uygun” olduğu diğer insanlarla iletişim kurmasının, odağa gelmesinin gereğiğidir. Bu çerçevede örneğin bir entelektüelin eseriyle karşılaşma ve o eserle çöğullaşma ve sonrasında bizatihi o entelektüelle yüz yüze görüşmek için irade ve çaba ortaya koymak, etik bir eylemdir.

-IV-

Antonio Gramsci ile Edward Said “entelektüel nedir?” meselesine kafa yormuş düşünürlerdir. Gramsci entelektüelleri “organik” ve “geleneksel” olarak ikiye ayırır. Geleneksel entelektüel, kendisini toplumdan ya da toplumsal sınıflardan ayrı gören, ayrı bir kategoriye yerleştiren ve içinde olduğu toplumsal dünyayla resmi ve sınırlı iletişim kuran bir entelektüeldir (Gramsci, 2010: 374-384). Aslında, Edward Said’in “profesyoneller” olarak eleştirdiği bir entelektüel tiptir bu. “Profesyonelizm” içindeki bu entelektüel tip, yaptığı eylemler ve söylediği ifadelerde belirli meslek kalıplarının dışında yer almazlar (Said, 2009: 76). Profesyonel meslek kodları altında, profesyonel maske takarak sadece masa başı faaliyetlerde bulunmayı entelektüel olmanın ölçütü kabul ederler. Rasyonel tavır, duyguları gizleme, göstermeme, coşkusal bir davranış içinde olmama bu tipolojinin temel özellikleri arasında yer alır.

Gerçekte organik entelektüelin iki boyutu bulunur. İlki, içinde yer aldığı grupla, sınıfla, kurumla organik ilişki kuran ancak bunu geniş toplumsal menfaatleri gözeterek değil de kurumun, küçük azınlıktaki sınıfın veya grubun çıkarları doğrultusunda yapan organik entelektüeldir. Örneğin, özel bir hastanede çalışan bir doktor, kendisine gelen hastaların sağlıkları yerine, içinde yer aldığı kurumun maddi çıkarlarıyla organik bir ilişki kuruyor, hastalarına o ilişkiden geçerek bakıyor ve onlarla o bağlamda ilgileniyorsa olumsuz anlamda bir organik entelektüel olmuştur. Organikliğin hastalarla kurulması bir insanı gerçek anlamda organik entelektüel yapar. Günümüzde bir halkla ilişkiler uzmanı, bir şirkette halkla ilişki kurmanın kanalları

ve yöntemleri üzerine çalışma yürütmekle ve halkla en maksimum ilişkiyi bu bağlamda gerçekleştirmektedir. Kurumun çıkarlarıyla o kadar bütünleşebilir ki geniş toplumsal çıkarlar unutulur. Halkla organik ilişki kurma, kurumun çıkarlarının türevi haline getirilir. Kurumla organik bağ asıl, halkla organik bağ araçsaldır. Kantçı anlamda söylersek “niyette”, Benthamcı anlamda söylersek “sonuçta”, Aristocu anlamda söylersek “erdemli davranışta/dengede” sorunlar vardır.

Gramsci’nin önem verdiği organik entelektüel, toplum-iktidar ilişkilerinde madun konumlarda yer alanlarla organik ilişki geliştiren entelektüeldir. Bu tip entelektüel, toplumun folk düzeyinden sağduyuya, oradan da felsefe aşamasına geçmesi için toplumla birlikte yol alır. Folk düzeyde felsefe aşamasına katkı sağlayacak önemli tortular bulunur. Bu tortulardan yararlanılarak sivil toplum, düşünüş ve eylem olarak daha karmaşık formların yer aldığı felsefeye taşınır. Ancak bu, üstten bir bakışla değil, toplumla birlikte yürütülür. Çünkü Gramsci’ye göre bir anlamda herkes entelektüeldir: en fiziksel işlerde dahi düşünsel eylem bulunur. Ancak tıpkı herkesin tavada yumurta yapabilmesine karşın “aşçı” olamaması gibi herkesin aşçı olmaması anlamında, herkes entelektüel de değildir.

Edward Said, Gramsci’nin entelektüel anlayışına bazı yeni açılımlar sunar. Said’in entelektüel kavrayışında asıl belirleyici unsurlardan birisi, kaybedenlerin yanında yer almaktır. Bunun yanında Said, “amatör ruh”u entelektüelliğin ölçütleri arasında sayar. Bu coşkusal ruh, katı profesyonelizmin karşısında yer alabilecek önemli güçtür. Profesyonelizm, duygusal coşkuyu soğurarak yaratıcılığı ve üreticiliği önleyecek bir anlayıştır.

Gerçek entelektüel, çocuksu ve coşkulu ruhunu koruyan ve geliştiren bir tabiata sahip olmaktan geçer. Günümüzün akademik disiplinlerin parçalanmışlığında giderek belirgin hale gelen profesyonel ruh, entelektüel canlılığın karşıt kutbunda yer alır.

#### -V-

Tüm bunlar, entelektüel olgunluğunun zirvesinde kaybettiğimiz Mehmet Yüksel'i anlama ve hissetmede bazı ipuçları verir bizlere. Platonik adalet ve onun görüngüler düzleminde somutlaşması, etik anlayış, varolma kudreti ve entelektüellik bağlamında Mehmet Yüksel hakkında neler söyleyebiliriz?

İdealar dünyasındaki “adalet” kavramının somutlaşmasından başlayalım. Yüksel, saf adalet anlayışından ne ölçüde pay almıştır? Elbette bu tür yanıt bir ölçüde öznelliği içinde barındırır, gelgelelim, bazı nesnel ve öznelarası kriterleri devreye soktuğumuzda bu öznelliği belirli bir oranda filtreleme şansımız vardır. Üstelik, özneliğin kendisinin de beşeri ve sosyal bilimlerin önemli bir unsuru olduğunu da vurgulamamız gerekir. Bu çerçeveden hareket edildiğinde, Yüksel'in muhtemelen hukuk fakültesini bitirmesi, avukatlık yapması, hukuk sosyolojisi ve felsefesini çalışmalarının merkezine koyması, sohbetlerinde arzusunun asıl ilgisi olan bu alanda bir hukuk fakültesinde görev almak olduğunu ısrarla vurgulaması, O'nun “adalet” ile ilgili dertleri olduğunu gösteren verilerdir. Yaşamının sonlarında bu arzusuna ulaşmasına karşın Ankara İletişim ve Gazi İletişim'de çalıştığı yıllarda iletişim mevzusunu, hep hukuk sosyolojisi ve felsefesiyle ilişkilendirmeyi ihmal etmedi. İsteğine Hacettepe'de nihayetinde ulaştı. Bir akademik faaliyet

olarak adaletin formel öğretildiği bir fakültede, adaletin bilimiyle uğraştı.

Gelgelelim bu belirtilen veriler, uzak plandan çekilen, yakın plana, duygulanımsal alana alınmayan formel verilerdir. Kamerayı biraz daha yakın plana aldığımızda, adaletle ilgili endişelerin, adaleti öğrencilere ve toplum hayatına yayma çabalarının volkanik bir patlama gibi demonik kıvamda olduğu oldukça heyecanlı bir yüzle karşılaşırız. Yüzdeki kısırlıklar, aynı zamanda bedensel jestlerine, performanslarına da yansır. Haksızlık karşısındaki ateşli fevranı ayağa kalkan ve yürüyen bedende; havaya fırlayan kollarda; hararetili ve yüksek tonlu konuşmalarda yansımaları bulur. Adaletin yerini bulduğu durumda sakin midir Yüksel? Hayır! Bu defa olumluluğun bedeninde yarattığı duygulanımın coşkusuna benzer bedensel ve sözsel performanslara tanık oluruz. Yüksel, adalet anlayışını ruhuna ve bedenine içselleştirmiştir. Mesele artık formel ve akademik bir ilişki değildir; mesele bir yaşam tarzı olarak adaletin, Yüksel'in tüm hayatına sinmesidir. Platon'un idealar dünyasındaki adalet konseptinden fazlaca pay alan ve diğerlerine de bu paydan veren, başkalarına bu payı yayan bir karakterle karşılaşırız.

Adalet ile bağlantılı ikinci nokta olan “etik” mevzusuna geldiğimizde Yüksel için neler söylenebilir? Aristo'nun erdem etiği noktasından baktığımızda, “erdem/denge”yi merkeze alan bir insanla tanıştığımızı anlarız. Entelektüel faaliyetleriyle ailesi arasında denge, bir baba olarak sorumluluğuyla arkadaşları ve öğrencileri arasındaki ilişkilerde denge, nerede duracağını bilme, hissetme, sınırları geçmeme ve hata yaptıysa onunla yüzleşme ve ondan ders alma.

Vurgulamak gerekir ki buradaki “denge”yi coşkudan, tutkudan arınık bir karakter bazında kullanmıyoruz. Tam tersine konuşmasındaki coşkusal mücadelecilik eda, tutkulu tarzda hem kendi bedeninde hem de dinleyenlerde gayet etkili hissedilir. Vurgulanmak istenen, öğrencisine ve karşılaştığı insanlara karşı söz ve eylemlerinde sınırdan duran, eşığı geçmemeye çalışan, onların haysiyetlerine dikkat eden, hatalarını kabul eden ve onunla yüzleşen bir denge durumudur. Erdem etiğinde sayılan cesaret, işini en iyi şekilde yapmaya çalışma, gerektiğinde risk alma, ancak akıllı ve duyguyu denge içinde kullanarak bir rakkas gibi salınma Yüksel’in bariz özellikleri arasında yer alır.

Kant’ın görev etiği bağlamında düşündüğümüzde, ilkeli duruşunun tüm niyet ve eylemlerine yayıldığını söylemek gerekiyor. Kendi kişisel motivasyonlarını bencilce merkeze koymak yerine, evrensel insanlığı içinde hissederek karar alma ve söz üretme karakterine içseldi. Kişinin, grubun, topluluğun, toplumun verili kimliklerine göre değil; beşeri kimliklerine, ürettiklerine, çabasına, kaliteli eylemine göre ilkeli düşünme ve düşündüklerini söyleme Mehmet Yüksel’in temel özellikleri arasındadır.

Yararcı etikten bakıldığında Yüksel, Bentham’ın etiği en fazla sayıda kişiye en fazla hazzı sağlayan ve azınlıkta kalanları dikkate almayan konsepti yerine, yine faydacı anlayışa bağlı kalmasına karşın fayda türleri arasında ayırım yapan ve dışarıda kalan bireye de önem veren John Stuart Mill’in çizgisindedir büyük oranda. Mill, hazzcı bir domuz olmaktansa mutsuz bir Sokrates olmayı yeğlerim demişti. Bu bağlamda entelektüel hazzı Mill, hazların tepe noktasına koymuştu.

Yüksel’in entelektüel hazzına olan inancı; bütün bedensel hareketlerine, sözlerindeki coşkunluğa, kitaplarla kurduğu ilişkiye, öğrencilerle diyaloglarına ve pek çok defa 2000 yılında tanışmamızdan 2016 yılında ölümüne kadar birlikte yaptığımız entelektüel sohbetlerde kendisini açıkça gösterdi. Bunun dışında kararlarını alırken, ilişkilerini kurarken, çoğunluğun mutluluğu ve hazzına göre değil; evrensel ilkeler, entelektüel namus gibi ilkesel kriterlere dikkat eden “birey”in niteliğini merkeze almıştı.

Bu konularda bütünüyle ortak görüşlere ve inanca sahip olduğumuz Yüksel ile “entelektüel” kavramı konusunda da mutabakat halindeydik. İkimiz de “akademik” sıfatla “entelektüel” sıfatının aynı anlama gelmediği konusunda uzlaşma içindeydik. Akademisyen, profesyonel olarak belli bir alanda uzmanlaşır ve profesyonel kalıplarla hareket ederken entelektüel, disiplinlerarasında bir flanör gibi dolaşan, kalıpları kıran, tartışmanın hiçbir yerinde durmayan, akan ve gerektiğinde Sokrates gibi kendini dahi kritik ederek buharlaştıran, amatör ruha sahip bir özelliğe sahiptir. Entelektüel, öğrenciyle ve toplumla ilişkisinde “dikey” bağlantılardan kendisini koparan, “yatay” iletişimi odağa alan bir karakterdir. Masa başı faaliyet, entelektüel olmaya yetmemektedir. Entelektüel hayatla buluşmalı, kendini pratik deneyim sahasına atmalıdır. Sıradan insanla dahi, onların dili ve algılaması çerçevesinde iletişim kurmalıdır. Yukarıdan bakmama, anlamaya ve hissetmeye çalışma ve kurulan empatiyle birlikte daha öteye, daha karmaşığa geçmeye gayret etme organik entelektüelin bariz vasfıdır. Yüksel, bu unsurlara hem inanmış hem de bizzat bunları pratik yaşamına taşımıştı. Bazen öğretmen, bazen öğrenci, hem

öğretmen hem de öğrenci. Alan ve veren, sürekli oluş halinde, nehirde yolculuk yapan, öngörülemezliğin peşinde, heyecan içinde sorgulayıcı bir insan. Said'in çizdiği tipolojide amatör ruhunu, çocuksu ruhunu koruyan örnek birey.

Spinoza'nın belirttiği, karşılaştığında "varolma kudretimizi artıran" entelektüeldir. Her bir karşılaşmada bizim enerjimizi soğuran değil, bize yeni yaratıcı, üretici enerjiler veren gerçek bir dost. Yüksel'in kaybı belirtilen bu niteliklere sahip bir ışığın hayatımızdan eksilmesi anlamına geliyor. Ancak zihnimizdeki imgesi, yanıp sönen bir saman alevi hayatımıza yön vermeye devam ediyor.

## Kaynaklar

- Aristoteles, (2009). Nikamokhas'a Etik, Çeviri: S. Babür, Bilgesu, İstanbul.
- Deleuze, Gilles (2008). Spinoza Üzerine Onbir Ders, Kabalcı, İstanbul.
- Gramsci, Antonio (2010). Gramsci Kitabı, Hazırlayan: David Forgacs, Çeviri: İbrahim Yıldız, Dipnot, Ankara.
- Kant, Immanuel (2009). Pratik Aklın Eleştirisi, Türkiye Felsefe Kurumu, İstanbul.
- Platon (2005). Devlet, Çeviri: Cem Saraçoğlu, Veysel Atayman, Bordo Mavi, İstanbul.
- Said, Edward. Entelektüel Sürgün Marjinal Yabancı, Çeviri: Tuncay Birkan, Ayrıntı, İstanbul, 3. Baskı.
- Singer, Peter, Ethics, Utilitarianism & Effective Altruism, <https://www.youtube.com/watch?v=KA6Urc-zSCw>, 2 Mayıs 2016'da indirildi.
- Spinoza, Benedictus (2009). Etika, Çev. Hilmi Ziya Ülken, Dost, Ankara.
- Visconti, Luchino (yönetmen). Venedik'te Ölüm (Death in Venice, 1971).